

УДК 1.101.

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v055.2025.21>**Т. П. Руденко**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2430-2225>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Г. М. КостромінаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4822-4914>

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЛЮДИНА В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Постановка проблеми. Проблема людини завжди була предметом філософських розмислів. Її розглядали філософи минулого, вона розробляється сучасними науковцями. Значна кількість поглядів щодо розуміння сутності людини, її буття, пізнання, цінностей, свідчить, що людина є невід'ємною частиною суспільства, її життя визначається багатьма чинниками, але загальна характеристика природи людини, її буття та потенціалу в історико-філософському контексті відбувається у просторі та часі, тому її життя детермінується різними історичними періодами, які задавали своє бачення сутності та природи людини, вибудовували свою ієрархію цінностей. Дослідження проблем людського буття, духовного життя особистості, ролі людини у суспільстві сьогодні допомагає й буде сприяти у подальшому вирішенню актуальних практичних завдань, серед яких особлива увага приділяється розвитку потенціалу кожної особистості, формуванню гармонійних відносин між людьми у суспільстві, утвердженню національних та загальнолюдських цінностей.

Мета статті полягає у систематизації поглядів, щодо сутності, природи людини, визначенні її ролі у житті суспільства, особистісних та суспільних цінностей. Для цього необхідно проаналізувати проблему людського буття в історичному контексті, узагальнити уже існуючі підходи щодо сутності людини.

Аналіз досліджень та публікацій. До проблеми людини зверталися філософи різних історичних періодів, і сьогодні, вона не втратила свою актуальність. Людина, як індивід, особистість не є сталим об'єктом філософських пошуків, вона набуває нових рис на кожному історичному етапі розвитку людства. Особливість дослідження потребувала

звернення до праць філософів різних історичних періодів.

У дослідженні було розглянуто праці таких філософів як-от: Платон, Аристотель, Аврелій Августин, Дж. Піко делла Мірандола, Р. Декарт, Т. Гоббс, І. Кант, Г. Гегель, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, З. Фройд, К. Юнг, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, Г. Сковорода, М. Шелер, А. Гелен, Х. Плеснер, а також проаналізовано праці сучасних українських науковців, в яких розглядаються філософські ідеї мислителів минулого – І. Беспалова, Р. Васильченка, С. Кисельова, В. Михайлова, І. Ніколаєвої, О. Павлова тощо.

Теоретичне підґрунтя визначеної проблеми складають праці сучасних вітчизняних і зарубіжних філософів. Багатомірність буття людини досліджують Н. Хамітов, Л. Харченко, Д. Ткаченко, пошуки сенсу буття людини є темою досліджень В. Загороднюка, когнітивні здібності людини та її пізнавальні можливості у центрі уваги О. Рубанець, творчість та розвиток творчого потенціалу особистості досліджує Б. Новіков, екзистенційний досвід людини вивчає А. Єрмоленко та інші науковці.

Вивченню проблеми особистісного й інституційного буття людини, формуванню соціально-культурного простору, міжособистісних відносин присвячені праці Є. Бистрицького, Н. Хамітова. Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій особистості досліджують І. Бех, Є. Барбіна, О. Головіна, Т. Потапчук, С. Рабійчук, А. Фурман тощо.

Сучасні дослідники, такі як В. Андрущенко, І. Бех, П. Володін, С. Гончаренко, С. Денежников, С. Максименко розглядають проблему виховання духовно-моральної особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема людини, її природа, буття, сенс життя,

діяльність, цінності завжди були у центрі уваги мислителів протягом всієї історії розвитку філософської думки.

У вченнях давньої Індії зосереджувалася увага на проблемі буття людини у світі, а саме, на її долі, духовності, ціннісних орієнтаціях, моральних якостях. Соціальна філософія давньої Індії намагалася проникнути у таємницю людського духу, знайти його внутрішній зв'язок з навколишнім світом або з безособовим світовим духом – Брахманом й, саме тоді, відбувається злиття індивідуальної і світової душ, звільнення, досягається гармонія. Згідно вчення веданти цей стан є вищою метою і сенсом людського існування. Ідея звільнення від матеріального світу є також провідною у філософських школах як-от: міманса, санкх'я, йога, джайнізм і буддизм. Буддизм пропонує шлях досягнення стану нірвани через власне самопоглядання і самозаглиблення. Як підкреслює Н. Ярмоліцька, «в буддизмі спасіння є справою людського індивідууму, яке за нього і для нього не можуть здійснити ні інші люди, ні боги» і пройти цей шлях спасіння «людина повинна власними зусиллями за допомогою власного духу і розуму, який розгадає фатальну ілюзію» [23, с. 150]. Давньоіндійська школа йога обґрунтовує систему контролю за душевним станом завдяки виконанню фізичних вправ, що у результаті сприяє досягненню рівня бажаної досконалості. Філософія давньої Індії представлена різними школами, які розглядали людину як втілення космічного духу, який здатен подолати ілюзорний матеріальний світ та досягти гармонії.

Філософські системи стародавнього Китаю так само як і давньоіндійська філософія розглядали такі проблеми як людина і світ, духовність, морально-етичні якості людини, її доля і всесвітній закон вічності. Давньокитайські філософи намагалися визначити оптимальні шляхи взаємодії людини зі світом, з іншими людьми. У конфуціанстві центральним поняттям є «жень», яке розглядається як джерело моральних якостей людини, це також головна сила природного існування людини, основний закон, принцип культури взаємовідносин людини зі світом, людини з людиною. С. Михайлов зазначає, що «у той час, як Захід перш за все розвивав раціональне начало, Індія – духовне, Китай створив потужну традицію етики та цивілізації, продемонструвавши унікальну модель співіснування людей» [11, с. 49].

В античній філософії проблема людини є багатогранною, вона не має загального визначення. Представники натурфілософії Мілетської школи розглядали людину як «малий світ» – мікрокосмос, що є проекцією Всесвіту. Софісти розуміли людину як розумну істоту, яка пізнає та перетворює дійсність, формує культурний простір.

Отже, істини є продуктом людської діяльності як і культура. У результаті пізнавальної діяльності людини не відображається об'єктивна дійсність, а відтворюється її суб'єктивний світ.

Проблему людини розробляє давньогрецький філософ Сократ, який зосереджує увагу на внутрішньому світі людини, її моральних якостях, душі. Людина у Сократа є моральна істота. Філософ закликає пізнати самого себе, але пізнати не означає отримати готову істину у завершеному вигляді, життя вимагає від людини постійного пошуку самого себе, випробовування себе у різних ситуаціях. Як підкреслює І. Беспалов, найголовніше із завдань, яке висуває Сократ для людини «є пошук істини хоча б для самого себе». «Сократ вважає, що якщо людина зможе не брехати сама собі щодо того що вона є таке, то вона визнає всі свої помилки, що вона була не права в чомусь, тоді це буде першим кроком до істини» [1, с. 38]. За Сократом, «людина яка має знання ніколи не буде діяти погано тим більше маючи знання, що таке добро і зло» [1, с. 39]. Сократ повернув філософські пошуки від вчення Космосу, природи до людини як духовної істоти. Розробляючи проблему людини, філософ піднімав питання про такі якості людини як «мужність», «мудрість», «добродієність», «краса» тощо.

Філософські ідеї Сократа окреслюють межу в історії античної філософії, де на відміну від досократівських мислителів, які розглядали світ як цілісність, в якій людина є частинкою космосу, мислитель відокремлює людину – визначає предметом філософії її відношення до світу. Філософські ідеї мислителя не записувались, а передавались у розмові з співрозмовником, яка ставила за мету виховання людини, головним було не просто отримати знання, а навчитися його застосовувати в житті. У давньогрецькій філософії поступово простежується перехід від космоцентризму до антропоцентризму. Яскравим прикладом є відома теза Протагора: «Людина є мірою усіх речей...».

Погляди Платона про людину базуються на його вченні про ідеї як праобраз всього, що існує у світі. Матеріальний світ у філософа є лише копією ідеального світу, а світ ідей людина може досягнути розумом. Людина, яка на думку філософа, одночасно належить до обох світів, здатна до пізнання світу ідей, особлива увага філософа приділяється ідеї блага, яка виступає джерелом щастя та справедливості. Філософ пропонує модель ідеальної держави, що ґрунтується на природному поділі людей, а також визначає ідеальні форми державного устрою. «Платон створив вчення про ідеальну державу та створив основи вчення про природні права, до яких відносив загальний для всіх принцип справедливості у праві» [10, с. 37]. С. Кисельов говорить, що у державі

Платона «абсолютна монархія та абсолютна демократія – це абсолютизація, у першому випадку, свободи держави, у другому – свободи індивідів». «Нормальне існування індивідів у державі передбачає певне взаємообмеження їхньої свободи. В іншому випадку ні держава не відповідає власній сутності, ні індивід, бо свобода присутня у сутності обох» [9, с. 18].

Згідно вчення Платона, людина має три частини душі – розумну, вольову та чуттєву і в залежності від того, яка частина переважає, філософ говорить про належність людей до різних соціальних груп – раби, ремісники, воїни, торговці, правителі. За Платоном, у людині завжди присутнє напруження не лише між душею та тілом, але й у самій душі, яке складається з пристрасті, мужності та мудрості. Платонівський дуалізм став головною ідеєю щодо розуміння сутності людини, у видозміненому вигляді він існував в ідеалістичній західноєвропейській філософії майже до XIX століття.

Аристотель трактує людину як істоту політичну, що розумовою діяльністю добуває собі благо – вищу мету прагнення людини. Філософ вказує на діяльність, яка збігається з якостями людини. Така діяльність і є благо, вона, на думку Аристотеля, повинна бути добродійною. У діяльності необхідно дотримуватися певних принципів, головним з яких є принцип справедливості. Людина повинна усвідомлювати свою діяльність, розглядати її не як засіб, а як мету. У своїх творах «Нікомахова етика», «Політика» Аристотель розглядає багато питань, а саме, психологію особистості, функціонування регулятивних механізмів, таких як держава, право, соціальні інститути, мораль. Визначальною ідеєю трактату «Політика», як підкреслюють О. Козинець та А. Остапенко, «виступає ідея всезагального блага, в контексті якого античний мислитель зазначає та подає суспільно-політичне вчення: ідеальна держава, за Аристотелем, відповідає уявленням про справедливість і, на думку мислителя, допомагає громадянам досягти суспільного блага». «Аристотель вважав полісом певним чином організовану спільноту людей, тобто «поліс» (місто в Давній Греції) – це насамперед люди, а тільки потім вже матеріальні блага, цінності та інституції» [10, с. 39]. Філософська думка стародавнього світу у майбутньому спричинила величезний вплив на розвиток філософії, науки, культури, людську цивілізацію.

Філософія Середньовіччя, яка спиралась на християнську традицію, висувала ідею суперечності людської природи. Вважалося, що людина поєднує у собі земне гріховне начало і божественну сутність. У цей період формується символічна ієрархія цінностей. Як наголошував Аврелій Августин, є цінності небесного устрою – Град

Божий і цінності земного устрою – Град земний [3]. Християнство скеровує увагу філософів середньовіччя на дослідження внутрішнього, духовного світу людини, на безмежні глибини людської душі. Італійський поет Данте Аліг'єрі вибудовує філософсько-художню систему людських гріхів і чеснот. Будь-яка людина як творіння Бога не тільки покликана до відповіді, але так само як і всі інші, має свободу та рівність перед Богом. Людина наділена доброю волею і сама здійснює свій вибір та несе за нього відповідальність. Кожна людина вільна формувати власні переконання й спосіб життя, важливим є внутрішній світ людини. Духовний світ людини проявлявся в турботі про душу, бо саме вона гадали є осередком самості. У Середньовіччі утверджується переконання, що істинним буттям людини є її духовне буття.

У добу Відродження підноситься античний ідеал людини, в якому гармонійно поєднується духовне й тілесне, вважалося, що тіло людини так само як і душа є творіння Боже, отже, воно прекрасне і дане людині на добро. Людина доби Відродження, на відміну від середньовіччя, є вільною як від жорстких суспільних рамок, так і внутрішньо підготовленою до самореалізації, самоконтролю, особистої відповідальності. У цей період формується нове розуміння свободи, яка проявлялася не лише у внутрішньому, духовному світі людини, але й в її повсякденній практичній діяльності, творчості, де людина має можливість реалізовувати свій талент, знання, волю.

У філософії Відродження виникає новий напрям – гуманізм. Людина проголошується вищою цінністю на Землі, визнаються її права, які мають земне походження, мета і сенс буття людини полягають у розвитку її здібностей, таланту і реалізації їх у різних видах діяльності. Відомий філософ Відродження Джованні Піко делла Мірандола у своєму трактаті «Промова про людську гідність» наголошує на безмежних можливостях людини. Метою життя людини вже виступає не спасіння душі, як це було у середньовіччі, а особиста гідність, шляхетність, творчість, пізнання, служіння суспільству. Філософи Відродження вважали, що людина має право на щастя у земному житті, вона здатна обирати діяльність – художню творчість, науку тощо. Нові наукові ідеї цієї доби представлені у працях Ніколая Коперника, Йогана Кеплера, Галілео Галілея, Джордано Бруно, Леонардо да Вінчі.

У Новий час формується нове ставлення до природи, поширюється її раціональне використання. З розвитком природознавства, наука приходить на зміну вірі і релігії, вона домінує у культурі. Якщо схоластична філософія висувала проблему співвідношення віри і розуму, то філософія Нового часу зосереджує увагу на розумі і природі. Роман

Васильченко підкреслює, що філософи Нового часу «вважали, що людина має незалежну волю та розум, що дозволяє їй бути вільною та самостійною», вони розглядали людину як «сутність, яка має незалежні права та може вільно визначати своє місце у суспільстві» [4, с. 24]. Але погляди на місце та роль людини у суспільстві у філософській думці відрізнялися залежно від конкретного контексту. У Франції домінували ідеї раціоналізму та просвітництва, філософи підкреслювали важливість індивідуальної свободи та прав людини. «Такі філософи, як Рене Декарт, Блез Паскаль та Вольтер, активно обговорювали ці питання у своїх працях» [4]. Англійські філософи Нового часу: Джон Локк, Томас Гоббс – розглядали питання влади та державного устрою, «їх погляди на місце та роль людини у суспільстві були суттєво відмінні, проте вони спільно бачили державу як необхідне утворення для забезпечення порядку та захисту прав людини» [4, с. 24].

У цей період формується механістична картина світу. «Механістичне» мислення Нового часу спрямовується на усі природні та соціальні явища. З точки зору механіки також трактується й природа людини, суспільства. Соціально-філософські ідеї доби втілюються у концепцію суспільного договору, згідно якої держава та право створюються людьми за законами людського розуму, а це означає, що державна влада не є проявом божественної волі, а залежить від народу.

Німецька класична філософія робить новий крок у розумінні людини. Ставлення людини до світу розглядає І. Кант. Проблема людини стає предметом практичної філософії мислителя. У Канта суб'єктом морального закону є людина, її ноуменальна (ноумен – синонім «речі у собі») сутність. Поняття свобода, безсмертя, Бог у філософа мисляться як регулятивні ідеї. Мислитель утверджує новий статус ідеї свободи, безсмертя і Бога. Свобода за Кантом є необхідною умовою моральності. Людина, на думку філософа, повинна дотримуватися у своїй поведінці морального закону. Твердження «чини так, щоб ти завжди ставився до людства й у власній своїй особі, і в особі кожного іншого так само, як до мети, і ніколи б не ставився до нього лише як до засобу» є «категоричним імперативом» І. Канта. Це «золоте правило моральності», якщо його дотримуватись, вважає філософ, виключає несправедливість, не добрі вчинки, зло. І. Кант утверджує, що «моральний закон є святий (непорушний)». «Людина, щоправда, є досить-таки не свята, але людяність у її особі мусить бути для неї святою» [8]. М. Петренко підкреслює, що Кант вказує на гідність людини, яка «постає у двох важливих вимірах: по-перше, як вкорінена в самій природі людини, а по-друге, як важлива складова її персонального, екзистенційного дос-

віду» [15, с. 8]. Л. Рижак зазначає, що «етика І. Канта виразила потребу капіталістичного способу життя в ідеї справедливості, що ґрунтується на засадах розуму», а становлення капіталізму та ринкових відносин «вимагало нових ідей, якими б керувалися суб'єкти дії». Дослідниця вказує, що «модерне суспільство пов'язувало свій поступ не лише з розвитком науки, техніки та економіки, але й з особистісно значущими цінностями» [17, с. 105].

За Г. Гегелем, сутність людини визначається усфері культури, науки, мистецтва, релігії та філософії через усвідомлення свободи [6]. «Людину Гегель розглядає як багаторівневу істоту, як надзвичайно складний соціально-природний феномен, у якому діалектично поєднані суспільно-політичні, правові, економічні, моральні, релігійні та естетичні чинники» [18]. Г. Фіхте «істинно людський сенс життя бачить у досягненні індивідом повної згоди із самим собою, у розумі, у волі, у діяльності в тім, щоб людина із простого продукту природи зробилася вільною, розумною істотою» [5]. «Людина й людство, а, отже, і їхнє життя є вищими цінностями, тому що вони є вершиною космічної еволюції» [5, с. 121]. Ф. Шеллінг розглядає людину як частину природи і якщо у людині духовність усвідомлює себе, то у природі вона є несвідомою [25].

Різноманітні ірраціональні концепції (С. К'єркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, А. Бергсон, З. Фрейд, К. Юнг) домінуючими рисами людини проголошують позарозумові властивості (почуття, волю, несвідоме, інтуїцію). А. Шопенгауер говорить, що людина підпорядковується волі, вона змушує її жити, яким би безглуздим не було її існування [26]. Ф. Ніцше у творі «Так казав Заратустра» висловлює думку про те, що «людина – проміжний ступінь у перетворенні мавпи на надлюдину: «Людина – це канат, натягнутий між твариною і надлюдиною. Канат над безоднею» [13]. О. Павлов зазначає, що «Ф. Ніцше мислив появу надлюдини як довгий процес самовизначення, як торжество духовної природи людини» [14, с. 77]. З. Фрейд вводить поняття «несвідоме». Концепція психоаналізу, утверджує, що сфера сенсів і цінностей, які мають значення для людини, здійснюються на неї вплив і визначають її вчинки, набагато ширше від тієї області, що формується та охоплюється її свідомістю. «Несвідоме», або «Воно» (Id) включає потяги, інстинкти, також дослідник виділяє сферу свідомого – «Я» (Ego) і «Зверх-Я» (super-ego), що виникає як посередник між «Воно» і «Я» і вказує, що між ними постійно виникає конфлікт через культурні норми. Дослідження сфери несвідомого, вважає Фрейд, буде сприяти пізнанню душі людини та її поведінки. Карл Юнг протиставив фрейдовому розумінню несвідомого

колективно неусвідомлені «архетипи», під якими розумів певні структурні схеми, структурні передумови образів, що існують у сфері колективного несвідомого. Еріх Фромм наголошує, що природа несвідомого укорінена не у біологічній, а у соціальній природі людини, у суспільстві та його культурі. У праці «Втеча від свободи» Фромм розкриває основні протиріччя буття людини, вказує, що вони зумовлені несумісністю між унікальним характером кожної людини і загальним характером суспільства. Як зазначають сучасні дослідники Л. Харченко і Д. Ткаченко, «пізнання особистості власної душевності є засобом до ідентифікації власних якостей, пізнанням «Який / Яка я?», їх розвиток є самоідентифікацією, яка відбувається у взаємодії з іншими» [20, с. 168].

Представники екзистенціалізму як-от: К. Ясперс, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Х. Ортега-і-Гасет зосереджували увагу на духовній сфері людини. На думку філософів, людина є не об'єкт, а суб'єкт, вона втілює в собі вільне, самодіяльне, відповідальне буття. «Сартр дивиться на проблему буття з боку свідомості, побоюючись нігілізму і метафізики, втілення свідомості. У нього свобода перебуває у сфері людського існування» [12, с. 123]. І. Ніколаєва зазначає, що «Камю, на відміну від багатьох екзистенціалістів, стоїть на поглядах інтелектуалізму. Він постійно захищає вчення про те, що людина чужа в цьому світі, про почуття абсурдності, яку Камю вважає головною рисою людського існування і характеризує буття людини» [12, с. 123]. Екзистенційна філософія закликає людину бути активною, відстоювати життєву позицію, вільно діяти у світі, здійснювати свій вибір і бути за нього відповідальною. Цей філософський напрям має яскраво виражене морально-етичне спрямування, основні ідеї якого знайшли своє втілення в інших напрямках сучасної філософії, і сьогодні, вчення екзистенціалізму продовжує впливати на людей завдяки філософії, мистецтву, літературі.

Екзистенційний вимір має й українська філософська думка. В українській філософії піднімаються питання про сутність людини, її призначення, місце у суспільстві, культурі, духовний світ особистості, творчість. Центральне місце належить філософії Григорія Сковороди. У творчості філософа тема людини є провідною. Сковорода розглядає проблему щастя людини, пізнання, сродну працю, що відповідає природі людини й є запорукою її гармонійних стосунків зі світом. Внаслідок цього, зазначає В. Ярошевець, «сковородинівська ідея сродності перетворюється насамперед на пошук своєрідного духовного виміру, в якому розгортається симфонія людського серця, людської екзистенції та світу» [24, с. 104]. До проблеми людини зверталися

й інші представники української філософії, серед яких слід виокремити Володимира Вернадського, Вілена Горського, Івана Надольного, Мирослава Поповича, Володимира Шинкарука та інших науковців у працях яких людина розглядається як суб'єкт діяльності, творчості, духовної культури. Так, наприклад, у працях В. Шинкарука людина завжди постає в усій широті та глибині її екзистенції. Тип філософування вітчизняного мислителя був орієнтований на «пошук такого об'єднання, в якому єдність досягалася б не шляхом уніфікації і пригноблення людини, а шляхом вільного розвитку її екзистенції» [22]. «Екзистенційна діалектика дозволяє зрозуміти становлення духовної цілісності особистості в її самоданності і самодостатності (ставлення до себе), в присутності (ставлення до наявного буття), в свободі, як умові реалізації (ставлення до можливого), в комунікації, як засобі буття (ставлення до іншого), що може бути структуровано по рівням духовної цілісності особистості [20, с. 170–171]. Влучним є твердження, що «духовність людини плекається в суспільстві, зовнішній світ опосередковується внутрішнім світом людини» [20, с. 171].

Завдяки зусиллям західноєвропейських філософів, зокрема Е. Кассієра, М. Шелера, А. Гелена, Х. Плеснера була створена філософська антропологія, яка спиралась на дослідження психології, морфології, фізіології людини, але мала філософський характер. Макс Шелеру належить праця «Місце людини в космосі», Арнольду Гелену – «Людина. Її природа і місце у світі», Хельмуту Плеснеру – «Щаблі органічного і людина». М. Шелер визначає, що дух робить людину на відміну від тварини діяльною істотою, Х. Плеснер вказує на таку ознаку людини як її ексцентричність, Е. Кассієр зазначає, що людина живе не тільки у світі розуму, але й у світі історії, релігії, науки, мистецтва, мови. Сутність людини, за Кассієром, формується у символічній реальності, якою виступає культурний космос. Людська діяльність, зазначає С. Денежников, «антропомірна, тобто на її процесах, змісті, характеристиках лежить масштаб людини, її інтересів, потреб, знань; у цьому сенсі діяльність постає наче «візитною карткою» людства певного рівня розвитку» [7, с. 35]. «Людина завжди наділена свободою вибору, вона може вибирати цілі і наміри, має можливість підбирати розумові операції і дії, які виконує» [16, с. 36].

Сучасна філософія розглядає людини як представника усього людства, де кожна особистість постає у всій її багатовимірності та унікальності. Як вказує Д. Шевчук «ми починаємо усвідомлювати незавершеність людини у її здійсненні буттям. Будь-які визначеності – містять зовнішнє щодо людини, а, отже, ніколи не вичерпувати-

муть і навіть не наближатимуть до вичерпувачості людської сутності» [21, с. 19]. Актуальним сьогодні є екзистенційно-антропологічний вимір філософування, оскільки прискореними темпами відбувається техногенний розвиток суспільства та інформатизація усіх сфер суспільного життя, що відсуває людину на другий план, і, людство забуває те джерело, на якому воно виникло і завдяки йому розвивається, змінює та перетворює світ. На фоні кризи гуманізму, зазначає Дмитро Шевчук, «у філософській думці порушують питання моральної готовності людини до змін і трансформацій». Автор говорить про надлюдину Фрідріха Ніцше, яка «стоїть поза добром і злом, самостійно визначаючи моральні правила; долає все дріб'язкове і проривається до вершини людського духу «назустріч своєму вищому стражданню і своїй вищій надії», а мету життя знаходить в пошуку істини, творчій праці, подоланні себе [21, с. 36].

Сучасні процеси глобалізації підкорюють собі людину, проблема духовності витісняється інформацією, тому сьогодні важливим є звернення до основ усіх без винятку вимірів людського буття. В умовах сучасних реалій важливим є становлення нової системи морально-духовних цінностей, нового світогляду, який би базувався на культурних традиціях народу. І. Бех підкреслює важливість нової виховної парадигми сучасної молоді, дослідник вказує на значущість духовних цінностей в житті людини і суспільства, говорить про важливість «збагачення духовними цінностями, загальнолюдська значущість яких очевидна» [2, с. 5]. А для цього необхідно формувати філософську культуру, як зазначає Н. Хамітов, «у формах філософської науки й освіти, адже саме вони здатні актуалізувати ту цілісність світогляду, без якої неможливі як свобода особистості, так і незалежність та суб'єктність країни» [19, с. 90].

І. Бех обґрунтовує нові наукові категорії: «вищі смисли, духовна особистість, духовна самосвідомість, духовна рефлексія» тощо [2, с. 6]. Загальнолюдські релігійні, духовні, моральні цінності лежать в основі існування як суспільства в цілому, так і окремої особистості, і саме від того, чи керуватиметься людина такими цінностями як добро, свобода, справедливість, гідність, солідарність буде залежати доля як окремої людини так і суспільства, розвиток якого буде спрямований до прогресу, а кожна людина свої дії та поведінку буде вибудовувати у відповідності з загальнолюдськими цінностями.

Сьогодні суспільство зазнає викликів глобалізації, постійної трансформації, інформаційного впливу, що позначається не тільки на процесах мислення людини, але й на її баченні цілісної картини життя, формуванні її внутрішнього світу, цінностей та основ буття. Звернення до духо-

вності, орієнтація на загальнолюдські цінності буде сприяти розвитку як окремої людини так людства в цілому.

Висновки. Дослідження історії філософської думки показує, що тема людини є багатоаспектною, осмислюється з різних світоглядних позицій, які визначаються конкретно-історичними та іншими чинниками, але незмінними залишаються питання про сутність і природу людини, її долю та призначення, сенс її існування, діяльність, ціннісний зміст життя.

В добу Античності людина є частиною природи та суспільства, вона пізнає світ та перетворює його завдяки діяльності, утворює культурне буття. У середньовіччі місце людини у світі визначається вірою та відношенням до Бога, доба Відродження ставить людину у центр світу, а гуманізм возвеличує розум, гідність, шляхетність та природні здібності людини. У Новий час увага зосереджується на розумі, різнобічній діяльності, піднімається проблема природного права людини. Німецька класична філософія визначає місце та роль людини у суспільстві – культурі, науці, мистецтві, релігії та філософії; моральний закон в основі поведінки та діяльності людини. Ірраціональні напрямки філософії головними рисами людини проголошують її почуття, волю, несвідоме, інтуїцію, екзистенційний досвід. Українська філософія розглядає людину як творчу, моральну істоту, здатну пізнавати та перетворювати світ, формувати культурний простір, нести відповідальність за свої дії та вчинки. Сучасна вітчизняна та західноєвропейська філософія звертає увагу на біосоціальну природу людини, досліджуються цілісний процес пізнання, здібності, творчість, проблема людської індивідуальності та психологічні аспекти особистості, духовна сфера людини, а її орієнтація на загальнолюдські цінності буде втілювати в життя гуманістичну традицію.

Література

1. Беспалов І.О. Сократ – його філософія та діалогічний метод. Вісник Харківського національного університету імені Каразіна. Харків : Вип. 59, 2019, С. 34–40.
2. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ ; Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
3. Блаженний Аврелій Августин (n.d.). Про град Божий. URL: <https://blagovist.info/vybranipratsisviatykh/pro-hrad-bozhyy-knyha-1>. (дата звернення: 20.08.2025).
4. Васильченко Р.В. Співвідношення людини і держави філософії Нового часу. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. С. 22–26.
5. Володін П.В. Сенс життя людини як філософська проблема. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Вип. 51, 2012. С. 115–123.

6. Гегель, Георг, Вільгельм, Фридрих. Феноменологія духу. Пер. П. Таращук ; ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.

7. Денєжніков С.С. Проблема людини у філософії : навчально-методичний посібник для студентів усіх спеціальностей. Суми, 2012. 114 с.

8. Кант І. Критика практичного розуму. Пер. з нім.; прим. та післямова І. Бурковського; наук. ред. А. Єрмоленко. Київ : Юніверс, 2004. 240 с.

9. Кисельов С.О. Проблема свободи у спадщині Платона. *Наукові записки. Серія: Політичні науки*. Т. 82, 2008. С. 14–18.

10. Козинець О.Г., Остапенко А.І. Платон та Арістотель про державу і право: порівняльна характеристика. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 89, редкол.: Г.І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2021. С. 37–41.

11. Михайлов В.С. Особливості та етапи генези давньокитайської філософії: філософські школи та напрями. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. Наук. праць. Вип. 3 (24), 2008. С. 46–49.

12. Ніколаєва І. Філософія екзистенціалізму як найбільш особистісно орієнтована течія ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 29, 2020. С. 120–125.

13. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3781> (дата звернення: 22.08.2025).

14. Павлов О.І. Ніцшеанський образ надлюдини та сучасність. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. С. 74–79.

15. Петренко М.О. Проблема людської гідності за доби просвітництва: І. Кант. Мультиверсум. *Філософський альманах*. Вип. 2(174). Т. 1, 2021. С. 1–15.

16. Поплавська Т.М. Творча діяльність особистості як предмет філософського аналізу. *Перспективи : соціально-політичний журнал*, Вип. 1, 2024. С. 33–38.

17. Рижак Л. Етика відповідальності у контексті Кантівського «категоричного імперативу». *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 56, 2024. С. 104–114.

18. Ряшко О.В., Остапенко Л.О. Права і свободи людини в філософії Гегеля. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. Вип. 2, 2017. С. 65–77.

19. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти. *Вісник НАН України*, Вип. 5, 2021. С. 81–94.

20. Харченко Л., Ткаченко Д. Проблема цілісності буття людини: культурно-антропологічний контекст. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Вип. 49, 2023. С. 166–172.

21. Шевчук Д. Людина і культура. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2019. 224 с.

22. Шинкарук В.І. Людське буття: екзистенція, час, свобода. Український світ. Вип. 1-3, 1995. С. 41.

23. Ярмоліцька Н.В. Рецепція ключових ідей давньоіндійської філософії в науковому спадку О. Козлова. «Молодий вчений». Філософські науки. Вип. 11 (99), 2021. С. 146–152.

24. Ярошовець В. Філософія В.І. Шинкарука: екзистенціально-антропологічний вимір. Філософські діалоги. 2010. Вип. 4, Ч. 1: Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В.І. Шинкарука та сьогодення. Київ : 2010. С. 102–108.

25. Schelling, FWJ 1989. The Philosophy of Art. Edited, translated, and introduced by Douglas W. Stott. Foreword by David Simpson. First Edition. Minneapolis, University of Minnesota Press, 342 p.

26. Schopenhauer A 2017. The World as Will and Representation. URL: <https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/schopenhauer-the-world-as-will-and-representation-v2.pdf>.

Анотація

Руденко Т.П., Костроміна Г.М. Людина в контексті історико-філософського дискурсу. – Стаття.

У статті розглядається проблема людини в історико-філософському контексті: погляди різних філософів щодо сутності, природи людини, її пізнання, діяльності, творчості, духовного світу, цінностей та ціннісних орієнтацій особистості, ролі людини в житті суспільства. Кожний історичний період висував своє розуміння людини, навіть погляди різних філософів однієї і тієї ж історичної доби часто різняться між собою. Це свідчить, що буття людини є багатоманітним, а кожна особистість є унікальною та неповторною.

У дослідженні розглянуто та узагальнено погляди мислителів різних філософських напрямків. Проблема людини розглядалася у стародавньому світі, філософи античності визначали людину як частину природи та суспільства, людина здатна пізнавати та перетворювати світ, задовольняти свої потреби, реалізовувати свій потенціал у різних видах діяльності, створювати культуру. Філософи доби Середньовіччя мислять людину як образ і подобу Бога, важливе значення надається внутрішньому духовному світу людини, її чеснотам. У добу Відродження мислителями возвеличується розум, гідність, природні здібності, таланти людини. Філософи Нового часу також зосереджують увагу на розумі, людській діяльності. Представники німецької класичної філософії зосереджують увагу на розумі людини, визначають місце та роль людини у суспільстві, піднімають питання цінностей, творчості, культурного аспекту людського буття. Ідеї мислителів неklasичної філософії щодо проблеми людини включають розгляд її позарозумових ознак – почуттів, волі, несвідомого, інтуїції. Українська філософська думка розглядає людину як морально-етичну особистість, проблему її пізнавальних здібностей, сенс життя, щастя, формування цінностей культури, творчості, тощо. Не втратила актуальності проблема людини і в сучасній українській та західноєвропейській філософії. Суспільні виклики, екологічні проблеми, проблема війни і миру, культурна сфера – це ті питання, які повинна вирішувати людина, те, що є темою обговорень сучасних дослідників. Цілісність та унікальність людини, її здатність до самовизначення, самореалізації, творчої діяльності визначає характер її взаємодії зі світом, а її орієнтація

на загальнолюдські цінності буде сприяти розвитку людської цивілізації.

Ключові слова: людина, особистість, людське буття, діяльність людини, суспільство, культура, творчість, пізнання, духовний світ людини, мораль, духовність, цінності та ціннісні орієнтації.

Summary

Rudenko T. P., Kostromina H. M. Man in the context of historical and philosophical discourse. – Article.

The article considers the problem of man in a historical and philosophical context: the views of different philosophers on the essence, nature of man, his cognition, activity, creativity, spiritual world, values and value orientations of the individual, the role of man in the life of society. Each historical period put forward its own understanding of man, even the views of different philosophers of the same historical era often differ from each other. This indicates that human existence is diverse, and each personality is unique and unrepeatable.

The study examines and summarizes the views of thinkers of various philosophical directions. The problem of man was considered in the ancient world, philosophers of antiquity defined man as a part of nature and society, a person capable of knowing and transforming the world, satisfying his needs, realizing his potential in various types of activity, creating culture. Philosophers of the Middle Ages think of man as the image and likeness of

God, great importance is attached to the inner spiritual world of man, his virtues. In the Renaissance, thinkers exalted the mind, dignity, natural abilities, talents of man. Philosophers of the New Age also focus on the mind, human activity. Representatives of German classical philosophy focus on the mind of man, determine the place and role of man in society, raise questions of values, creativity, and the cultural aspect of human existence. The ideas of thinkers of non-classical philosophy regarding the problem of man include consideration of his extra-mental features – feelings, will, unconscious, intuition. Ukrainian philosophical thought considers a person as a moral and ethical personality, the problem of his cognitive abilities, the meaning of life, happiness, the formation of cultural values, creativity, etc. The problem of man has not lost its relevance in modern Ukrainian and Western European philosophy. Social challenges, environmental problems, the problem of war and peace, the cultural sphere are the issues that man must solve, which are the topic of discussion of modern researchers. The integrity and uniqueness of man, his ability to self-determination, self-realization, creative activity determine the nature of his interaction with the world, and his orientation to universal human values will contribute to the development of human civilization.

Key words: man, personality, human existence, human activity, society, culture, creativity, cognition, spiritual world of man, morality, spirituality, values and value orientations.

Дата надходження статті: 28.08.2025

Дата прийняття статті: 22.09.2025

Опубліковано: 30.09.2025